

**ВПЛИВ «ЛІНГВІСТИЧНОГО ПОВОРОТУ»
В СОЦІОГУМАНІТАРНИХ СТУДІЯХ
НА СФЕРУ ПОЛІТИЧНОГО В ДОБУ ПОСТМОДЕРНУ**

Ярослав Потапенко,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії і культури України
Переяслав-Хмельницького державного
педагогічного університету
імені Григорія Сковороди

У статті зроблено спробу дослідити вплив «лінгвістичного повороту» у соціогуманітарних студіях на сферу політичного через призму інтердисциплінарного підходу, що поєднує елементи політології, теорії комунікації та лінгвокультурології.

Ключові слова: лінгвістичний поворот, мова, комунікація, віртуалізація політики, маніпулятивні технології.

The author of the article made an attempt to research the influence of “linguistic turn” in socio-humanitarian studios upon the political sphere through the prism of interdisciplinary approach that unites the elements of politology, communication theory and linguoculturology.

Keywords: linguistic turn, language, communication, virtualization of politics, manipulative technologies.

Одним із найпотужніших і найвпливовіших інтелектуальних викликів, що постали перед гуманітаріями та суспільствознавцями у ХХ столітті, був т. зв. «лінгвістичний поворот» (або «лінгвістичний переворот»). Суть цього інтелектуального феномену можна передати відомою максимою французького мислителя Ж. Дерріда про те, що «не існує нічого поза текстом». Дослідник стверджував, що вся реальність лінгвістична, тому не може бути жодної змістовної розмови про «реальний світ», який існує поза мовою. Мова «заміщує», дублює реальність – людина успадковує мову як готову систему з уже «вбудованою» власною історією, філософією, культурою. В словах ми виражаємо не себе, а лише окремі аспекти мови [1, с. 84].

Згідно з теорією Ф. де Соссюра, мова не просто фіксує наш світ, а створює його (те, як ми бачимо, є тим, що ми бачимо). Значення не містяться в речах, вони конструюються мовою й виражені через неї. Наприклад, чотири пори року – це спосіб сприйняття, а не об'єктивний природний факт, оскільки рік спливає поступово, без жодних різких змін (поділ можна зробити не на 4 сезони, а на 6 чи 8 – суто довільно).

Реальність немислима поза мовою. Контролювати мову людина нездатна. Як стверджував М. Гайдеггер, «людина поводить себе так, ніби це вона була творцем і господарем мови, у той час як насправді саме мова володіє нею». Мова мислить, неточність вислову викривлює дійсність – отже, і саме буття. Звідси – відома максима мислителя про мову як «дім буття». Лише там, де є мова, існує світ. Людина у своїй сутності є мовленням [1, с. 64]. Мова окреслює найвищі можливості людської природи і стає основою людського буття.

В подібному сенсі міркує й С. Квіт: людина перебуває у владі мови, котра оприсутнює той світ, що його ми сприймаємо як реальний, – різні мови нав'язують різні поняття реальності. В сучасному світі особливої актуальності набуває проблема використання мови владою, конструювання мови задля досягнення певної політичної мети, яка передбачає зміну дійсності [2, с. 177].

Відомий американський історик Г. Вайт стверджував: описувані вченими події та явища насправді «вигадала» мова. Адже усякий науковий текст неминує стає результатом «подвійного конструювання», – спочатку автор історичного джерела у власний спосіб «трансформує» факти минулого, а згодом до подібної практики вдається й історик, будуючи власне бачення минулого на основі доступних джерел. Під цим оглядом текст історичного джерела почав сприйматися, насамперед, як «лінгвістична реальність» – не відображення «об’єктивної істини», а частина людського досвіду, запрограмованого й опосередкованого лінгвістичними конструктами (мовними штампами, культурними стереотипами, традиціями передачі інформації тощо). «Мова думає замість людини» [10, с. 215]. Вчений не досліджує минуле, а «вигадує» його в мовній грі, – з іншого боку він є «в’язнем мови», оскільки саме вона диктує особливості його світосприйняття на свідомому й позасвідомому рівнях, визначає базові тропи (засоби образного мовлення), що ними користується історик. У науці потенційно існує безліч т. зв. «історичних реальностей», так як на вибір подій і спроби їх тлумачення вирішальним чином впливає система тропів, індивідуальна для кожного дослідника залежно від його соціокультурних, етичних, естетичних та ідеологічних пріоритетів [10, с. 216].

На думку Р. Рорті, поза мовою людини неможливе існування істини. Істина – це не якась глобальна ідея поза світом і свідомістю, вона завжди народжується у свідомості людини, стає результатом «мовних ігор» [5]. Людина не знаходить істину (як наперед дану, готову концепцію буття), а сама створює її. Отже, істина, як і реальність, – лише результат лінгвістичних практик (суджень або сутностей). Не існує долінгвістичної свідомості, як не існує наперед даної істини. Людство насправді ніколи не наближалось до істини, а лише переписувало реальність відповідно до чергових лінгвістичних трансформацій. В цьому процесі старі метафори для опису світу замінюються новими, з’являються нові «словники» (способи світобачення з власними критеріями, методами й термінологією), котрі несуть щоразу нові «істини». Доречно в цьому контексті пригадати слова Ф. Ніцше про те, що «істини» – це «мобільні армії метафор».

У царині політичного «лінгвістичний поворот» спричинився до цілого ряду доволі кардинальних змін. Усвідомлення сили мови, її здатності трансформувати соціальний і політичний світи призвело до того, що мова дедалі інтенсивніше й послідовніше набувала статусу потужного інструмента соціальної влади й ефективної «зброї» в політичних протистояннях. За словами О. Геніса, мова – це і перший засіб праці, і перша машина, яка допомагає людині перетворювати світ. Проте, проробляючи замість нас логічні операції, мова і слугує людині, і закріпачує її водночас. Магія слова, котра відіграла фундаментальну роль у первісних культурах (віра в те, що ім’я дає владу над річчю), – у другій половині ХХ ст. збільшила свій вплив завдяки необмеженим можливостям «символічного апарату» кліше і стереотипів [4, с. 23].

У цьому контексті надзвичайно актуальною виглядає потреба дослідити проблему впливу ключових ідей «лінгвістичного повороту» на теорію та практику світової політики, проблему, що має важливе практичне та теоретико-методологічне значення для розвитку політологічних студій постмодерної доби. Автор ставить собі за мету вирішення наступних наукових завдань:

- з’ясувати зміни, що відбулися у сфері політичного в результаті «лінгвістичного повороту» в соціогуманітарному дискурсі;
- дослідити причини і наслідки дискурсивізації, функціоналізації та віртуалізації політики у кінці ХХ століття;
- проаналізувати причини посилення впливу маніпулятивних політтехнологій засобами ЗМІ й маскульту;
- виявити вплив ідей «лінгвістичного повороту» на появу концептів «постполітики» й «політичного підсвідомого».

Проблема потужного збільшення впливу лінгвістичних концептів на політичну теорію і практику досліджувалася в роботах Р. Барта, М. Фуко, Ж. Бодрієра, Ю. Крістевої, Д.

Пітерса, С. Жижека, Е. Тоффлера, Ф. Джеймсона, А. Цуладзе, Г. Маркузе, Ж. Дельоза. Серед вітчизняних авторів слід, насамперед, згадати Л. Павлюк, С. Квіта, Д. Шевчука, Г. Почепцова, О. Івашину. Проте безпосередньо питання змін, спричинених у сфері політичного концепціями та ідеями теоретиків «лінгвістичного повороту», залишається на сьогодні недослідженим у вітчизняній науці.

Потік мовлення, інтегрованого у соціокультурні дискурси через розгалужену систему засобів мас-медіа зокрема й масової культури в цілому, виявився дуже придатним для трансляції політичних «месиджів» мегаконтекстом. За принципом гіпертекстуальності сфера маскульту дедалі активніше використовується як «упаковка» чи «оболонка» різноманітних ідеологічних концептів, політичної реклами, владних стратегій та офіційних точок зору (вдавано «нейтральних» і «демократичних» у вказаному контексті). Домінування в масовій культурі т. зв. «віртуальності» – феноменів, симульованих за допомогою мультимедіа – стимулює щоразу інтенсивнішу присутність «псевдоподій» у інформаційному просторі. До категорії псевдоподій Д. Бурстин зараховує зустрічі політиків із громадськістю та журналістами для проголошення програмних тез та коментарів, практику прес-релізів, заяв для преси, практику пресконференцій, – явища, продуктивність яких у справі формування політичного іміджу залежить від інтенсивності медійного обігу означників [3, с. 40]. Саме завдяки глобальному засиллю псевдоподій журналістика переживає кардинальну метаморфозу: від «збирання новин» – до «продукування новин».

«Віртуалізація» політичного активно провокує до життя феномен «медіа-подій» – інтенсивна взаємодія останніх з політичними практиками взаємонасначає обидва ці суспільні явища. Л. Павлюк кваліфікує медіа-подію як «вибране» з потоку подій, що його піддають семіологічній інтенсифікації; значущість подібної події в інформаційному просторі значно більша, ніж у реальному житті [3, с. 40]. В сучасних соціокультурних реаліях глобалізованої за принципом толерантного мультикультуралізму цивілізації політичні процеси як на глобальному, так і на регіональних рівнях дуже часто замінюються або підміняються щільним рядом медіа-подій. Дедалі очевиднішим стає розуміння того факту, що справжній резонанс мають не стільки події у світі «реальному», скільки те, що споживач інформації отримує з монітора комп'ютера або телеекрану. Ба навіть більше – реальне та віртуальне, фактично, вже помінялися місцями не лише в сенсі впливу на аудиторію, але і в онтологічно-екзистенційному сенсі (теза Бодрієра, котра набуває дедалі більшої актуальності в ХХІ столітті).

Е. Тоффлер, аналізуючи «метаморфози влади» в постіндустріальному суспільстві, доводив, що глобальна система мас-медіа, підвищуючи якість, діапазон та рівень міжнародної політичної взаємодії, стала головним інструментом прогресивних змін у сучасному світі [7, с. 414-418]. Проте значно частіше висловлюється діаметрально протилежна оцінка (політологами, культурологами, телекритиками): тотально комерціалізовані чи заполітизовані ЗМІ є домінуючим чинником моральної та суспільної катастрофи початку ХХІ ст., оскільки невпинно розбешують громадськість, перетворюють її на примітивний і керований натовп.

Політична практика дедалі частіше дає приклади того, як політики «віртуалізуються», перетворюються на «носіїв іміджів», «зліплених» з чужих слів, ідей, образів (радників, прес-секретарів, спічрайтерів, ньюсмейкерів тощо). «Лінгвістичний поворот» суттєво активізував інтенсивність і частоту застосування в політиці симулякрів – «означників без означуваного», словесних або візуальних образів, що створюють правдоподібну картину подій і зв'язків реальності, залишаючись тільки імітацією, фікцією. Непропорційне до реальної значущості нарощування символічних вартостей і властивостей допомагає надати політику тих чеснот і рис, – котрими він насправді не володіє, через систему «порожніх означників» симулювати ілюзію прогресивності, відкритості, ефективності тощо; результатом стає надзвичайно високий рівень «симуляризованості соціального довілля» (вислів Л. Павлюк) [3, с. 41-42].

У цьому контексті слід згадати й концепції, пов'язані з уявленнями про тоталітарну міфологізованість сфери політичного, адже міф – словесна конструкція – володіє потужною здатністю генерувати смисли, значення та цінності, організовувати й детермінувати соціальні взаємини (Р. Барт, К. Леві-Строс, Е. Кассіер, Дж. Фрейзер, М. Еліаде). Основною функцією міфу, як і політики, є надання засобів для вирішення суспільних суперечностей (за М. Едельманом). Як стверджує І. Лисий, у сучасному суспільстві політична ідеологія просто замінила міфологію, зайнявши її місце в ролі ключового чинника, який обґрунтовує духовні підвалини буття нації й репродукує її вартості [3, с. 92]. Міфологізація політичного яскраво виявляє себе й у сфері політики пам'яті, адже сенс існування новочасної держави, за словами Д. Марплза, визначає те, як вона бачить власне минуле.

Вітчизняна практика останніх років демонструє всю гостроту й безкомпромісність «війни міфів», що їх умовно можна кваліфікувати, слідом за М. Рябчуком, як «советофільські» та «українофільські», – «холодної громадянської війни» між двома системами цінностей [6, с. 165]. Міфологеми, пов'язані з подіями Другої світової війни, стали в Україні ключовими засобами маніпулятивних технологій, що посилюють цілком реальний розкол і дезорієнтованість у суспільстві, унеможливають створення загальнонаціонального пантеону героїв, символів і святинь як необхідного компоненту існування нації. В подібних обставинах протиборства наративів, міфів, симулякрів та медіаподій, покликаних їх перманентно актуалізувати й підсилувати, проект формування модерної української нації залишається все-ще незреалізованим, – ось реальний наслідок впливу заполітизованих міфологем маніпулятивного характеру. Роботи М. Рябчука, Г. Грабовича, О. Зайцева, С. Грабовського, Л. Гриневич, В. Кулика, Ю. Шаповала, присвячені цій тематиці, об'єднує відчуття тривоги і загрози українській ідентичності.

«Лінгвістичний поворот», актуалізуючи й інтенсифікуючи вплив мас-медіа, маскульту, симулякрів та міфів на суспільну свідомість та політичні практики, – одним із своїх наслідків має стрімке зближення сфери розваг, шоу-бізнесу зі сферою політичного, її дискурсивну маргіналізацію й функціональну дезорієнтацію, етичне й онтологічне «пониження» політики. Все частіше топ-політики співають (С. Берлусконі, В. Янукович), танцюють (Б. Єльцин), «катаються» за штурвалами бойових літаків чи підводних човнів (В. Путін) або одружуються з «зірками» шоу-бізнесу (Н. Саркозі). Дедалі активніше до політичної реклами і до владних структур залучаються співаки, телезірки, спортсмени, – і ця обставина лише посилює переконання в тому, що на зміну політиці приходять пародія або пастиш (за класифікацією Ф. Джеймсона) – або, у кращому разі, постполітика як продукт масової культури постіндустріального суспільства.

«Приватний консерватизм» виборців (термін Л. Колаковського) ґрунтується на рецепції-розрізненні іміджів політиків, «ікон»-символів сучасного псевдополітичного простору, а не на тверезому логічному порівняльному аналізі ідей, програм та стратегій. Світоглядний хаос, мінливість «режимів істини» й дискурсивних контекстів (як один із наслідків «лінгвістичного повороту») семантично нівелює сприйняття політики як боротьби ідеологій й утверджує її перцепцію як чергову розвагу, гібрид реаліті-шоу й нон-стоп-серіалу, гіпертекстово насичений еkleктичними сюжетами. Риторика витісняє діалектику.

Серйозне ставлення до ідеології можливе тільки за умови сприйняття її як істини, а не однієї з можливих інтерпретаційних варіацій соціального буття. «Лінгвістичний поворот» оголює функціональність і штучність (сконструйованість) усіх без винятку ідеологічних систем і наближає ситуацію постполітики як «кінця політики». Політичні технології вже потіснили політичні ідеології; зник традиційний поділ на лівих і правих – «дифузність», взаємопереплетіння ідеологій є симптомом заперечення політикою себе самої (Д. Бел, Ж. Бодріяр). У постіндустріальну епоху тотального толерантного плюралізму, коли компроміси й консенсуси рішуче витіснили конфлікти, – потреба в «технологіях

примирення» скасувала й заперечила (попередньо безапеляційно дискредитувавши) великі ідеологічні проекти.

У світі постполітики сенсотворчу роль відіграють наративні стратегії та інтегративні коди. Ф. Джеймисон висунув концепцію, в якій тексти розглядаються як ідеологічно закодовані. Текстуальні коди утворюють політичне колективне позасвідоме як соціально-символічне позасвідоме, проявлене через художньо-семіотичні форми [9, с. 2]. Політика замінюється медіа-подіями та коментарями експертів, котрі, як правило, поблажливо-зверхньо ставляться до політичних діячів, ретранслюючи подібне ставлення в маси.

Доволі поширеною є точка зору (вперше висловлена Х. Ортегою-і-Гассетом), згідно з якою сферу політичного захоплює «бунт мас», – з іншого боку, все частіше лунають твердження щодо деполітизації, нейтралізації та цілковитого збайдужіння мас до політики, коли споживацькі задоволення зводять нанівець громадський обов'язок (теорія «п'яти А» масового суспільства: апатія, атомізація, аморальність, анонімність та алієнація (вічуження) [4, с. 37]. Феномен «втоми від слів», як один із наслідків «інформаційного шоку» (термін Е. Тоффлера), дискредитує й нівелює не лише ідеології, а й будь-яку політичну агітацію. Ця обставина посилюється дедалі більшою втратою відчуття відповідальності перед громадськістю з боку ЗМІ та політиків.

Свідомі вибір та дію, на думку Д. Шевчука, з царини політики витісняє «політичне позасвідоме», реальна політика постає сферою «постполітичного позасвідомого», що дезорієнтує індивіда, роблячи його піддатливим до різного штибу маніпуляцій [9, с. 2]. В результаті децентралізації, технологізації й дискурсивізації феномену політики особливої ваги і прагматичної доцільності набуває звернення до архетипів, міфів, символів та ритуалів як найбільш давніх і найбільш дієвих маніпулятивно-сугестивних технік. Деполітизація й нейтралізація, як передбачав Ж. Дерріда, обертається гіперполітизацією.

Вищезазначені міркування підводять нас до доволі цікавих висновків. Розвінчання «влади мови» над суспільною свідомістю (політико-ідеологічних кліше, міфологем, символів, симулякрів), ініційоване «лінгвістичним поворотом» як одним із ключових аспектів постмодерної парадигми, призвело до радикального сумніву в існуванні «останніх істин» (точніше, до віри в неможливість їх існування). Ця обставина збільшує потенціал громадянської свободи й відповідальності. Проте в умовах «інфошоку» і «втечі від свободи» (котрі лякають пересічного обивателя необхідністю робити щоразу самостійний вибір і унеможливають пошук винних за його неуспіх) зростає електоральний вплив і потенціал маргінально-радикальних політиків та течій, які демонструють непохитну впевненість у істинності власних гасел і дають дезорієнтованій «людині натовпу» ілюзію впевненості й можливості простих відповідей на складні запитання.

Доволі продуктивними і перспективними, на нашу думку, стали б інтердисциплінарні дослідження на межі політології, культурології, семіотики, лінгвоконцептології, присвячені функціонуванню та впливу політично навантажених симулякрів-міфологем в інформаційному просторі сучасної України; дослідження, спрямовані на виявлення дискурсів влади-знання та особливостей різновекторної сенсово-стильової поліфонії наративних стратегій у суспільно-політичній сфері.

1. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія / П. Баррі.– К.: Смолоскип, 2008. 2. Квіт С. Основи герменевтики / С. Квіт. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. 3. Павлюк Л. Знак, символ, міф у масовій комунікації / Л. Павлюк. – Львів: ПАІС, 2006. 4. Пітерс Дж. Слова на вітрі: історія ідеї комунікації / Дж. Пітерс. – К.: Вид. Дім «КМ Академія», 2004. 5. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность / Р. Рорти. – М.: Наука, 1996. 6. Рябчук М. Улюблений пістолет пані Сімпсон: хроніка помаранчевої поразки / Р. Рябчук.– К.: «К.І.С», 2009. 7. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 2003. 8. Цуладзе А. Политическая мифология / А. Цуладзе. – М.: Прогрес,

2003. **9.** Шевчук Д. Постполітичне позасвідоме / Д. Шевчук // Критика. – 2009. – №11-12. – С. 2-3. **10.** Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2007.